

**ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ ԱՌԻՔՆ
(ԵՊՀ)
ՀԱՅ ԵՐԵՆԱՆԵՐԻ ԻՍԼԱՄԱՑՈՒՄԸ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ
(ԸՍՏ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԱՂՔՅՈՒՐՆԵՐԻ)**

Թյուրքական ցեղերի Փոքր Ասիա և Հայկական լեռնաշխարհ ներխուժելուց հետո այդ տարածքներում պարբերաբար տեղի են ունեցել ոչ մուսուլման բնակչության բռնի իսլամացումներ: Կրոնափոխության հարմար թիրախներից են միշտ համարվել երեխաները, որոնց իսլամացնելով վաղ տարիքում կարելի էր ավելի հեշտ ջնջել ազգային և կրոնական դեռևս ձևավորվող ինքնագիտակցությունը: Հենց այս տրամաբանությամբ է գործել Օսմանյան կայսրությունում մեծ տարածում գտած և երկար դարեր կիրառված մանկահավաքի (դևշիրմե) ինստիտուտը, որն ունեցել է նաև «արյան հարկ» անվանումը: Մանկահավաքի ժամանակ կայսրության ոչ մուսուլման բնակչությունից հավաքվել են փոքրահասակ տղա երեխաները, որոնց տրվել է կրոնական և ռազմական կրթություն, և հենց նրանցից էլ ձևավորվել են եմիչերիների գորագնդերը¹:

Հայերը, լինելով Օսմանյան կայսրության ոչ մուսուլման հիմնական ազգերից մեկը, բնականաբար պարբերաբար ենթարկվել են բռնի իսլամացման, որը տարբեր ժամանակներում ունեցել է տարբեր ծավալներ: Հայտնի է, որ հայերի իսլամացման վերջին լայնածավալ ակցիան տեղի է ունեցել Հայոց ցեղասպանության տարիներին: Առանձին և լուրջ ուսումնասիրության թեմա է ցեղասպանության ընթացքում առևանգված կամ ծնողների կոտորվելուց հետո մի կերպ փրկված հայ երեխաների հարցը: Ինչպես վկայում են մի շարք աղբյուրներ, այդ թվում և թուրքական, Հայոց ցեղասպանության տարիներին մեծ թվով հայ երեխաներ են առևանգվել թուրքերի և քրդերի կողմից: Որք մնացած հայ երեխաների մի մասն էլ օսմանյան իշխանությունների հրամանով և նախաձեռնությամբ բաժանվել են մուսուլման ընտանիքներին², ինչպես նաև հավաքվել են թուրքական որբանոցներում և իսլամացվել: Այս մասին վկայող փաստեր են պահպանված օսմանյան արխիվներում: Մականյն առկա են նաև որոշակի փաստեր, որոնք թույլ են տալիս խոսելու որք հայ երեխաներից կազմված Օսմանյան կայսրության թերևս վերջին և Թուրքիայի հանրապետության

առաջին ենիչերիների մասին: Այսպես, հայտնի է, որ տխրահռչակ թուրք զորավար Քազըմ Քարաբեքիրը՝ արևելյան ճակատում հավաքելով որբ, անտուն, անխնամ մնացած հայ երեխաներին նրանց տալիս է ռազմական բազմակողմանի կրթություն, ինչպես նաև դաստիարակում մոլի «թուրքականության» ոգով: Նաև այս երեխաներից է հետագայում կազմավորվում այսպես կոչված «Գյուրբուզներ օրդուսու» զորամիավորումը, որը թարգմանաբար նշանակում է «ամրակազմների բանակ»: Թուրքական աղբյուրները մանկահավաքության այս գործընթացը ներկայացնում են որպես Քարաբեքիրի «մարդասիրական զգացումների» դրսևորում, որ իբր այդ ամենը նա արել է ելնելով հումանիստական մկատառումներից: Ինչևէ, խոսվում է նաև, որ «գյուրբուզներ օրդուսու»-ի շատ անդամներ հետագայում որոշակի դիրքեր են գրավել թուրքական զինվորական համակարգում:

Համադրելով թուրքական տարբեր աղբյուրների ներկայացրած փաստերը կարելի է եզրակացնել, որ Հայոց ցեղասպանության տարիներին հայ երեխաների բռնի իսլամացումն և ծուլումը կատարվել է երկու մակարդակով՝ պետության և հասարակության լայն խավերի կողմից. այս փաստը չի էլ ժխտվում թուրքերի կողմից, ուղղակի փորձ է արվում դա ներկայացնել այլ լուսի ներքո և օգտագործել քարոզչական նպատակով:

1. Ծնողներին կորցրած, կոտորածից մի կերպ փրկված, անտեր, անտուն, անխնամ մնացած հայ որբ երեխաները պետության աջակցությամբ իսլամացվել են և բաժանվել մուսուլման ընտանիքներին: Որպես վերը նշվածը հաստատող մի օրինակ կարելի է մեջբերել օսմանյան արխիվում պահպանված 1915թ. հոկտեմբերի 10-ի թվագրված մի պաշտոնական հրաման, որտեղ ասվում է, որ իսլամացված որբ հայ երեխաներին պետք է հանձնել բարեկեցիկ մուսուլման ընտանիքներին և հատկապես այն գյուղերում ու գյուղաքաղաքներում, ուր հայեր չկան: Եթե երեխաների թիվը մեծ է դրանց պետք է հանձնել դժվարությամբ ապրուստը հոգող մուսուլման ընտանիքներին և ամեն երեխայի համար ամսական նրանց վճարել 30 քուրուշ: Պետք է ցուցակագրել այդ երեխաների թվի և գտնվելու վայրերի մասին տվյալները ու դրանք ուղարկել կենտրոն³: Հատուկ նշվում է, որ այս երեխաները հանձնվում են այդ ընտանիքներին այն պայմանով, որ նրանց արվի մուսուլմանական կրթություն: Նույնաբովանդակ գրություններ հանդիպում են նաև հետագայում՝ ուղղված տարբեր նահանգների ղեկավարներին: Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ հրամաններում հատուկ նշվում է, որ երեխաներին պետք է բաժանել հատկապես այն վայրերում,

ուր չկան հայեր⁴: Սրա նպատակը, ըստ երևույթին, այն էր, որ թեկուզ հետագայում էլ այդ երեխաները հնարավորություն չունենան շփվել իրենց ազգակիցների հետ և շատ հեշտությամբ ձուլվեն ու իսլամանան:

Սրան գուգահեռ օսմանյան կառավարությունը, չնայած պատերազմական վիճակին, իր նախաձեռնությամբ որք հայ երեխաներին հավաքել է թուրքական որբանոցներում՝ իսլամացնելու և թուրքացնելու նպատակով: Կրկին օսմանյան արխիվներում պահպանվել են երիտթուրքական պարագլուխ Էնվերի գրությունները՝ ուղղված ներքին գործերի նախարար Թալեաթին, որտեղ նա ցանկություն էր հայտնում և պահանջում, որ որք հայ երեխաները ուղարկվեն հատկապես թուրքական որբանոցներ: Էնվերը՝ իր 1916թ. մայիսի 9-ի գրության մեջ ուղղված ներքին գործերի նախարարությանը, գրում է. «Կրոնափոխ և ոչ կրոնափոխ հայ որբերին եթե վերցնեք մեր որբանոցները, ես պատրաստ եմ ռազմական բյուջեից հոգալու դրա համար անհրաժեշտ ծախսերը»⁵: Զանի որ որբանոցները ենթակա էին կրթության նախարարությանը, Թալեաթը, կրթության նախարարի համաձայնությունը ստանալուց հետո, 1916թ. մայիսի 16-ին տեղեկացնում է Էնվերին, որ իսլամացած և ոչ իսլամացած հայ երեխաները կվերցվեն թուրքական որբանոցները, և ծախսերը կհոգա ներքին գործերի նախարարությունը⁶: Արդեն 1916թ. հունիսի 1-ի կրթության նախարարության՝ Մարդինի նահանգապետարան ուղարկված ծածկագիր հեռագրում նշվում է, որ Մարդինի որբանոց պետք է վերցնել միայն իսլամացած հայ երեխաներին⁷: Ավելի վաղ էլ՝ 1916թ. ապրիլի 30-ի ներքին գործերի նախարարության՝ անխնամ մնացած հայ կանանց և երեխաների վերաբերյալ հրապարակած ընդհանուր հրամանի 3-րդ կետում հստակ նշվում է. «Մինչև 12 տարեկան հայ երեխաներին վերցնել մեր որբանոցները»⁸:

Կարելի է եզրակացնել, որ Էնվերի և մյուսների շահագրգռվածությունը, որ հայ որք երեխաները վերցվեն հատկապես թուրքական որբանոցներ, պայմանավորված էր նրանց իսլամացնելու և ձուլելու ցանկությամբ, քանի որ այդ տարիներին Օսմանյան Կայսրության տարածքում գործում էին եվրոպական, ամերիկյան, միսիոներական որբանոցներ ևս:

Որք հայ երեխաների իսլամացման և ձուլման հարցով բավական հետաքրքրված մյուս բարձրաստիճան պաշտոնյան հայտնի երիտթուրքական պարագլուխ Ջեմալ փաշան էր, որը զբաղվել է Սիրիայում և Լիբանանում գտնվող հայ որբերի հարցերով: Նրա

մախաճեռնությամբ Ային Թուրա ֆրանսիական ճիզվիտական միսիային պատկանող մենաստանում ստեղծվել է որբանոց. ուր հավաքվել են հայ երեխաները՝ իսլամացվելու և թուրքացվելու նպատակով: Հատուկ այս գործի համար Ջենալը Ստամբուլից հրավիրել է պանթուրքիստ կին գրող Հալիդե Էդիբին, որը հայտնի է ցեղասպանության տարիներին հայ երեխաների իսլամացման և թուրքացման գործում իր ակտիվ ջանքերով:

2. Հայ երեխաների իսլամացման և թուրքացման գործում մեծ ջանքեր են գործադրել նաև թուրքական հասարակության լայն շրջանակներ: Ինչպես նշեցինք Հայոց ցեղասպանության տարիներին թուրքերը և քրդերը առևանգել և խլել են բազմաթիվ հայ մանուկների և իսլամացրել: Թուրքական կողմը՝ չկարողանալով ժխտել այս անառարկելի փաստը, միևնույն ժամանակ շրջանառության մեջ է գցել այն վարկածը, թե իբր «բարեգութ» թուրքերը ուղղակի հումանիստական զգացումներից ելնելով «փրկել» են աքսորյալ հայ երեխաներին: Կողմ չլինելով բացարձակ գնահատականների, հնարավոր ենք համարում ընդունել, որ երբեմն, շատ հազվադեպ դեպքերում, կարելի է չբացառել մեծ վարկածը, բայց գերակշիռ դեպքերում հայ երեխաներին խլել են՝ բռնությամբ նրանց իսլամացնելու, թուրքացնելու նպատակով և դա անելիս առաջնորդվել են որ թե հումանիստական, այլ զուտ անձնական, ավելին, նաև տնտեսական շահերից: Հասկանալու համար թուրքերի և քրդերի՝ աքսորյալ հայ երեխաներին «փրկելու» և իսլամացնելու շարժառիթները, մեր կարծիքով, ամենևին երկրորդական չպետք է համարել իսլամա-թուրքական իրականության որոշ նրբերանգներ: Խլելով և ձուլելով հայ երեխաներին, թուրք և քուրդ գյուղացիները մի կողմից ձեռք էին բերում ձրի ախատուժ և մյուս կողմից հատկապես հայ աղջիկ երեխաները դառնում էին նրանց հարեմների զոհը: Սի կարևոր նրբերանգ էլ կա կապված իսլամա-թուրքական ամուսնության սովորույթների հետ, համաձայն որի տղայի կողմը ուղղակի գնում է հարսին՝ նրա ծնողներին վճարելով որոշակի գումար: Չեղք բերելով հայ աղջիկ երեխաներին, ինչպես ցույց են տալիս բազմաթիվ փաստերը նրանք, այնուհետև այդ աղջիկներին ամուսնացնում են իրենց տղաների հետ՝ այդպիսով խուսափելով նաև ամուսնական «գլխագին» վճարելու ծանր պարտականությունից: Ներկայումս էլ Թուրքիայում ծայր առած «էթնիկ ճգնաժամի» քննարկման շրջանակներում անընդհատ ի հայտ են գալիս նոր փաստեր ցեղասպանության ժամանակ առևանգված հայ երեխաների, հատկապես աղջիկների, մասին, որոնց մուսուլմանների հետ ամուսնության հետևանքով

ներկայիս Թուրքիայում ձևավորվել է խառնածինների հոծ բանակ, որոնք հայկական արյան որոշակի տոկոս ունեն:

Այսպիսով, վերոնշյալ փաստերի զուգադրման արդյունքում կարող ենք եզրակացնել, որ օսմանյան ղեկավարությունը և հասարակության լայն շերտերը՝ Հայոց ցեղասպանության տարիներին բռնի իսլամացնելով մի կերպ փրկված հայ որբ երեխաներին շարունակել են ոչ մուսուլման ազգերի ծուլման քաղաքականությունը:

**RUBEN MELKONYAN
(YSU)**

**THE ISLAMIZATION OF ARMENIAN CHILDREN IN THE PERIOD
OF THE ARMENIAN GENOCIDE
(ACCORDING TO THE TURKISH SOURCES)**

After the intrusion of the Turkic tribes into the Asia Minor and the Armenian Highland the population inhabited in those territories was continuously forcefully Islamized. Children have always been considered the best targets for the conversion of religion as at such an early age it is easy to wipe away their still forming religious and national self-consciousness. By this very logic was working the wide spread institute in the Ottoman Empire called devshirme (gathering baby boys) also called "tribute for blood", which had been applied for many centuries. Being one of the main non-Muslim nations of the Ottoman Empire the Armenians were continuously Islamized, which at different periods embraced different quantities. It is known that the last wide ranging action of the Islamization of Armenians was implemented at the period of the Armenian Genocide. According to some sources as well as the Turkish ones, a big number of Armenian children were kidnapped by the Turks and Kurds at the period of the Armenian Genocide. By the order of the Ottoman Empire the Armenian orphans were gathered in Turkish orphanages and Islamized. The Information preserved in the Ottoman archives has come to prove it.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Մանրամասն տե՛ս, Շաքարյան Ա., «Արյան հարկը» Օսմանյան կայսրությունում. Դեշիրմեն, Եր., 2006:
2. Başyurt E., Ermeni cvlatlıklar, İstanbul, 2006, s. 36.
3. Gürün K., Ermeni dosyası, Ankara, 1988, s. 287, նույնը տե՛ս նաև, Atnur İ., Türkiyede Ermeni kadınları ve çocukları meselesi (1915-1923), Ankara, 2005, s. 65.
4. Atnur İ., Türkiyede Ermeni kadınları ve çocukları meselesi (1915-1923), Ankara, 2005, s. 66.
5. Նույն տեղում, էջ 56-57:
6. Նույն տեղում, էջ 57:
7. Նույն տեղում:
8. Նույն տեղում, էջ 67: